

Самыйканов А.Т., Алымкулов З.А.

ПЕРИПАТЕТИКАЛЫК ЭТИКАНЫН КЛАССИКАЛЫК МҮНӨЗҮ

Самыйканов А.Т., Алымкулов З.А.

КЛАССИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР ПЕРИПАТЕТИЧЕСКОЙ ЭТИКИ

A.T. Samyikanov, Z.A. Alymkulov

THE CLASSICAL NATURE OF PERIPATETIC ETHICS

УДК: 174

Социумдун алдында, моралдык баалуулуктарды өздөштүрүү, коюлган ченемдерине, принциптерине жана эрежелерине ылайык жашоо, идеалга багыт алуу көйгөйлөрү турат. Этика философиялык илим, коомдук аң-сезимдин формасы, адам жашоосунун маанилүү бөлүгү, коомдук болмуштун өзгөчө бир кубулушу катары моралды, адеп-ахлактуулукту изилдейт жана үйрөтөт. Этика моралдын башка коомдук мамилелер системасындагы ордун билдирип, анын жаратылышын, ички түзүлүшүн анализдейт жана адеп-ахлактуулуктун тарыхый өнүгүшүн, пайда болушун иликтейт. Этикалык көз караштардын өнүгүү тарыхында ар кандай багыттагы таалиматтардын айткан моралдык принциптери арбын. Биз бул макалада орто кылымдагы чыгыш теологдордун, перипатетикалык мектептин көрүнүктүү өкүлдөрү Ал Газали, Ал Фариби менен Ибн Синанын иштеп чыккан айрым адептик түшүнүктөрүнө, этикалык категорияларына талдоо жүргүзүп, сереп салдык. Албетте, диний этикалык категориялардын татаал чиленген логико-гносеологиялык формалары, алардын табияты илимий-теориялык тактоолорго муктаж экендиги талашсыз. Ушундан улам, тарыхый-философиялык эпистемологиянын структурасындагы коомдук өнүгүү, мезгил менен мейкиндиктин айкалышы аныктаган моралдык категориялар, түшүнүктөр, парадигмалардын конкреттүү-тарыхый формалары жөнөкөйдөн татаалга карай калыптанып өнүгүп келгени, өзгөчө орто кылымдагы чыгыш перипатетикалык ойчулдардын иштеп чыккан диний этикалык категориялары толук тактала электиги, бул изилдөөнү андан ары өнүктүрүүнүн максаты менен милдеттерин шарттап турат.

Негизги сөздөр: аффект, эрк, мораль, адеп, субъект, баалуулук, изгилик, ниет, рух, жосун, аң сезим, этика.

В истории развития человечества всегда стоял выбор идеала в нравственной жизни. Значимость анализа человеческих действий, поступков, их оценка необходима в социальной жизни. Этика как наука о морали исследует процесс ее возникновения, развития и всегда выступает в роли посредника между человеком и обществом. Существуют определенные моменты в истории развития представлений

о морали, доводов, теорий, где выделяются идеи видных философов. В статье рассматриваются этические учения теологов и представителей перипатетической школы средневекового востока Ал Газали, Ал Фараби и Ибн Сины. Разработанные нравственные понятия, этические категории мыслителей сыграли важную роль в становлении современной философской науке этике. Представляется важным рассмотрение понятийных форм религиозно-этического характера с позиции научной теории, так как историко-культурное наследие прошлого прошедшее пространственно-временное испытание играет важную роль в становлении новых парадигм и моральных ценностей.

Ключевые слова: аффекты, воля, мораль, нрав, субъект, ценность, добродетель, намерение, дух, поступок, сознание, этика.

In the history of mankind there has always been a choice of the ideal in the moral life. The significance of human actions and deeds analysis assessment is necessary in social life. Ethics as a science of morality explores the process of its origin, development and always acts as an intermediary between human and society. There are certain points in the history of the development of ideas about morality, arguments, theories, where the ideas of prominent philosophers stand out. The article discusses ethical teachings of theologians and representatives peripatetic school of the medieval east Al Ghazali, Al Farabi and Ibn Sina. Developed moral concepts, ethical categories of thinkers played an important role in the formation of modern philosophical science ethics. It seems important to consider the conceptual forms of a religious ethical nature from the standpoint of a scientific theory, since the historical and cultural heritage of the past which has passed the space-time test plays an important role in the formation of new paradigms and moral values.

Key words: affects, will, morality, disposition, subject, value, virtue, intention, spirit, deed, consciousness, ethics.

Система катары каралган мусулман этикасынын архитектурасын изилдеген А. Гусейнов эки негизги принцип менен байланыштырат:

1. Тике байланыш принциби;
2. Басымдуу тең салмак принциби.

Айтылган принциптер ислам этикасынын категорияларын, көйгөйлөрүн жана аны чечүү багыттарынын негиздейт. “Тике байланыш” принциби мусулман этикасынын предметин түшүнүүгө жардам берет. Ал эми предмет катары “ниет” жана “амал” (иш аракет) түшүнүктөрү каралат. Башкача айтканда ниет кылууда анын амалын табуудагы “тике байланышы” предмет болуп көргөзүлөт. Айтылган эки түшүнүк бир биринен ажырымда каралбайт, болбосо алар маанисин жоготот. Эгер ниет амалга (иш аракетке) жеткирбесе анда ал ниет эмес. Ниет түшүнүгүн араб-мусулман изилдөөчүлөрү “бекем чечим” (ирада, джазима) сөзүнө синоним катары берип, ал эми амалды (иш аракетти) максатка умтулуу катары аныкташат. Тагыраак айтканда ниеттин максаттуу табиятын чагылдырат. [1, 209-б.].

Ниет менен амалдын тике байланышынан мусулман этикасынын негизги жобосу келип чыгат. Баалоого ниет кылып иш аракет жасалган гана амал арзыйт. Ниеттин өзгөрүүсү амалды этикалык баалоосунун өзгөрүүсүнө алып келет, ошол эле учурда ишке ашып жаткан амал ниетсиз бааланбайт. Мындан улам мусулман этикасын максат менен ыкманын, билим менен жорук-жосундун же болбосо ниет менен амалдын байланышында гана элестетүү мүмкүн. “Ниетке жараша амалдар” (аль-амаль би-н-нийят) түшүнүгү исламдын диний-укуктук, этикалык оюнун борбордук туюнтмасы деп каралат.

Ахлак термин катары байыртадан тартып жекелик жакты гана билдирген. Анын толук түшүнүк ирээтинде аныктамасын орто кылымдарда чыгыш теологу Абу Хамид ал Газали тактап өнүктүргөн. “Ахлак” бул адамдын жанынын кандайдыр бир “теги”, мунун негизинде, иш аракет өз каалоо менен, жеңил аткарылат. Аткарыш үчүн ойлонуп, ойдуң айланып баш ийиши кереги жок. Ислам этикасынын негизин түзгөн “ахлак” категориясын талдоо төмөндөгүдөй жыйынтыкка алып келет:

1) Ахлак жеке адамдын кыймыл аракети же жорук-жосуну эмес бул рухий сапаттардын чогултмасы. Адамды кыймылдатып иш аткарткан, түрткү берген башат. Ал эми жогорку баскычтагы адептик иш аракеттер “ахлактын” өзү эмес, анын натыйжасы, кубулушу. Кийинки маанилүү кырдаал бул, адамдын жорук жосунун адептүү же адепсиз деп бир беткейлүү жыйынтык чыгара албастык. Мисалы: адамдын жакшы ой менен баштаган кандайдыр бир иш аракети жаман жыйынтыктарга алып келиши мүмкүн. Же болбосо тескерисинче жаман ой менен башталган иш жакшылыкка алып келиши ыктымал.

2) Ахлак түшүнүк катары онду да, терсти да

билдирет. Ошондуктан, өзүнүн жакшы сапаттарын өнүктүргөн адамды “адептүү” ахлагы жакшы деп айтып, ал эми жагымсыз сапаттарга ээ адамды “адепсиз” ахлагы начар деп айтылат. Демек, ахлагы жок адам болбойт.

3) Ахлак адамдын кыска, учурдук жан – акы-балы эмес, ал адамдын түпкү “тегинде”, табиятында сакталган жөндөмдүүлүктүн жана сапаттардын чогултмасы. Исламдагы адеп маселесин изилдеген адистердин айтымында “Кырк жылда бир жолу жакшылык кылуу адептүүлүктүн жогорку көрсөткүчү эмес”. Алар, Пайгамбардын хадисте айткан сабын келтиришет “Жакшылык жасоонун эң жакшысы аз болсо да анын үзгүлтүксүздүгү”.

4) Ахлагы бар адам сырткы басмырлоосуз өз каалоосу менен милдеттерин аткараары исламда айтылат.

Жогоруда келтирилген түшүнүктөрдөн улам “ахлак”, “ниет”, “амал”, “салттуу этика” – адамда калыптанууга тийиштүү болгон жогорку адеп жана руханий сапаттардын жалпы туюнтмасы. Бул сапаттар аны жакшылык жасоого жана жамандыктан алыстоого түрткү берип, шыктандырат.

Фикхтеги колдонулган категорияларга караганда этикалык категориялар татаал эмес. Этикалык ой жүгүртүүлөр баа берүүдө эки категорияны пайдаланат: жосун (иш аракет), жакшы (хасан), же жаман (кабих). Жеке мааниде *хусн*, *кубх* категориялары кандайдыр бир заттын же нерсенин табиятынын сонундугун, даамдуулугун, же начар, кополдугун, ачуулугун түшүндүргөн учурда жана күнүмдүктө колдонулат. Ал эми этикалык ой жүгүртүүдө айтылган категориялар “мактоого арзыган” (*хамд*) жана “сынга алынган” (*замм*) жосундук чек-башаттан түрткү алат. Баамдоонун мындай системасы салыштырмалуу деп эсептелет. Себеби, ал бинардык баамдоого кирет.

Орто кылымдарда жашаган белгилүү чыгыш теологу Ал Газали жосундук амалдын (поступок) максатын төрт категорияларга бөлүп классификациялаган:

1) Жосундук амал (действие поступка) адамдын колунда жок, кандайдыр бир пайдалуу нерсеге, жетүү үчүн багыттальшы ыктымал;

2) Балким, жосундук амалында, адам колунда бар нерсени сактап калууга максат коёт;

3) Мүмкүн ал зыянга учурата турган кырсыктардан сактанганга багытталат; “Сактануу” туура жосундардын алкагына кирет, эр жүрөктүүлүктү көрсөтүп ошол эле учурда кооптуу коркунучтан качпасаң, катачылык катары классификацияланат.

4) Амал, иш аракет жасаганда жүзөгө ашып кеткен зыянды четтетүүгө максат алышы мүмкүн.

Бул жерде зыян менен пайда түшүнүктөрүн аныктоодо алардын шексиз же жалган, күмөндүгү жөнүндө маселе жаралат. Башкача айтканда зыян менен пайданын ар бири шексиз, *балким, күмөн* деп түрлөргө ажыратылат.

Эрк категориясы ислам этикасында негизги орунду ээлейт, адамга белгилүү милдеттерди жүктөйт, аткарылышын көзөмөлдөйт. Эгерде адам эрк эркиндигине ээ болбосо, анда ага кандайдыр-бир милдеттерди жүктөп, анын жыйынтыгын сурап, ал үчүн сыйлоо же жазалоо маанисиз деп эсептейт. Башка маселелерди кароодон мурда адамда эрк эркиндиги бар экендигине токтолуу зарыл.

“Эрк” (Ирада) сөзүнүн мааниси – “бир нерсени каалоо”. Бул тегиздиктен караганда эрк адамдын табигый сапаты, анын сезими. Себеби, адам колу жетпеген жана аны кыла албаган нерселерди эңсейт. Ислам этикасынын баамында эрк жөн гана “каалайм” түшүнүгүнөн айырмаланып обочолонгон маанини түшүндүрүп турат. Ар кандай иштерди аң-сезимде баамдап, максаты барын аныктап, аны ишке ашыруучу адамдын жөндөмдүүлүгүн эрк деп кабылдасак болот. Бул жөндөмдүүлүк кандайдыр-бир ишти тандоодо жана андан баш тартууда колдонулат. Ошондуктан эрктүү кулк-мүнөздүн көрүнүктүү өзгөчөлүктөрү бар:

- 1) ыктыярдуу түрдө ишке ашат;
- 2) аң-сезимдүү жана баамдалган түрдө ишке ашат;
- 3) белгилүү максат менен ишке ашат.

Орто кылымдын дагы бир көрүнүктүү өкүлү Ал Фараби этикалык көз караштарын өнүктүрүүдө салыштыруу жана карама-каршы коюу ыкмаларын пайдаланган. Моралдык сапаттардын өз ара каршылыгын салыштырууда төгүн терс көрүнүштүн алкагында оң кубулушту ачууга мүмкүндүгүн айткан. Жосун менен рухтун аффектилери адамдын адебин түзөт. Адеп жаратылыштан эмес, күнүмдүк адаттан, өнөкөт, көндүмдөн пайда болот. Жагымдуу иш аракет изгиликке, ал эми жагымсыз жоруктар бузукулукка алып келет. Изгилик да, бузукулук дагы адат, өнөкөттөн пайда болот. Изгиликтер интеллектуалдык жана этикалык сапатка бөлүнөт.

1. Этикалыкка: адептүүлүк, эр жүрөктүк, нысаптуулук, берешендик, кирет.

2. Интеллектуалдыкта: акылмандык, зейректтик, курч акылдуулук каралат.

Адептин негизин түзгөн иш аракеттерди, биз, мыкты деп тең салмактуу чекти сактап турганда гана айта алабыз.

Изгилик жосундагы тең салмактуулук жөнүндө

көз карашында Ал Фараби “ашепкердик да чектен чыкса жаман сапатка алып келет” [2, 6-б.] - деп айткан. М: Эр жүрөктүк бул жакшы адептик сапат. Ал сапатка токтоолук кылып, коркпой иш кылса гана жетет. Ашепке коркпогондук ойлонбостукка, жетишпестик коркоктукка алып келет, ал жаман адептик сапат. Эң жакшы адептик сапат Ал Фараби боюнча бул токтоолук. Адамдын рухий дүйнөсүнүн өнүгүү денгээлин Фараби үч категорияга бөлүп карайт.

1. Нарк, кадыр, абийир жагынан эркин кишилер;
2. Айбан сыяктуу кишилер;
3. Табиятынан кул кишилер.

Биринчилер акыл эсине таянып иш жасайт. Экинчилер инстинктин негизинде, жана үчүнчүлөр акылгөйлөр бирок эрксиздер.

Ал Фараби Перипатетик катары өзүнүн философиясында этикалык маселени саясий чеберчилик менен байланышта караган, бирок бири-бирине окшоштурган эмес. Ал Фараби саясий окуу менен этикалык окуунун ортосундагы чийимди так жүргүзөт: “Жарандык философия эки түргө бөлүнөт. Биринчисинде жакшы иш-аракеттер, алардын себептерин аныктоочу жөндөмдүүлүктөн чыккан адеп-ахлак, оң бааланган жосундар таанылат. Жакшы бааланган жосундук иш аракеттер биздин өзгөчөлүк болот. Так ушул түрү этикалык чеберчилик деп аталат” [3, 35-б.]. “Илимдерди классификациялоо” деген трактатында, ойчул турмуштук философия жөнүндө айтып, анын айрым бөлүктөрүн жазат: Бул илим (жарандык философия) экиге бөлүнөт. Биринчи бөлүгү бакытты түшүндүрүүнү камтыйт; ал чыныгы бакыт менен кыялдын ортосундагы айырмачылыкты берет. Андан ары шаарларга жана элдерге тийиштүү болгон жүрүм-турум, иш-аракет, адеп-ахлак жана жалпы эрк өзгөчөлүктөрү саналып өтөт. Акырында, алар изгиликтүү жана изгиликсиз деп бөлүнөт” [4, 180-б.]. Изгиликтин этикалык жана дианоэтикалык бөлүнүшүн Аристотелден өздөштүрүү менен Ал Фараби алардын пайда болуш себептерин табууга жана анын маңызын ачууга аракет кылат. Мындан улам, философ ой жүгүртүү изгилиги жана этикалык изгилик бири-биринен бөлүнбөстүгүн көрсөтөт.

Перипатетиктердин социоэтикалык аспекти камтыган философиясында, диний компонентке караганда натурфилософиялык көз караштары фундаменталдуу берилген. Тактап айтканда, Ибн Синанын адептик идеялары моралдык аң сезимге негизделет. Анын этикалык окуусу метафизикалык нукта болсо да, ал динге жана диний адеп-ахлакка каршы чыккан дегенди билдирбейт. Ойчулдун пикиринде, адамга

табиятынан жыргалчылыкка, жакшы максат менен ырахатка умтулуу ыйгарылган, мындан тышкары, ал абсолюттуу жыргалчылыкка умтулат. Адамдын алгачкы максаты «Абсолюттуу» таанып билүүгө жетүү болуп саналат. Адамдын эрки, эрктүү аракеттери бир катар таанып-билүүчүлүк, физиологиялык факторлорду жана процесстерди камтыйт. Адам эмнеге жетем десе ал, анын эрктүү аракети, анын ишмердүүлүгү менен турмушка ашат. Активдүү, ишмер адам, ойчулдун көңүлүнүн борборунда турат. Ибн Синанын этикалык таалиматына чындыкка карата пассивдүү мамиле кылуу эмес, иш-аракеттүү болууга чакыруу мүнөздүү.

Ибн Синанын этикалык теориясында, адеп менен адамдын тандоо эркиндиги тыгыз байланышта каралат, себеби ал процесс субъективдүү өбөлгөлөргө ээ. Инсандын тандоо эркиндиги, өз-ара байланышкан ички жана тышкы факторлорду жан дүйнөсүнөн өткөрүүсү зарыл. Этика философиянын теориялык бөлүгү катары адамдын өнүгүшүндөгү социалдык, диний, экономикалык шарттарын иликтөөдө жалпы жоболорду таап чыгуу менен эле чектелбеш керек. Социалдык чөйрө, адамдын өз тандоосун турмушка ашыруунун зарыл шартын билдирет, анткени, белгилүү бир социалдык кубулуштардын алкагында гана адамдын тандоосу, өзүнүн конкреттүүлүгүнө ээ болот.

Мындай принциптерден улам, Ибн Сина, социалдык чөйрө адамдын тандоосуна, салыштырмалуу түрдө эркиндик бере албастыгын, ал адептикке тарбиялоонун негизги максаттарын бузуп, толук жетилбеген инсанды калыптандырышы мүмкүндүгүн айткан. Бул, анын шариаттын эрежелерине ылайык жашаган «Адилеттүүлүк шаары» жөнүндөгү чыгармасында өзгөчө байкалат. Ал шаардын жашоосунда толук жетилген инсанды калыптандырып чыгарууга институционалдык аппараттын, административдик башкаруунун иш жүргүзүү зарылчылыгын белгилейт.

Ибн Сина эркин эркиндиги бул адам жамандык менен жакшылыкты, жасоого уруксат берилген жана уруксат берилбеген нерселерди тандоосу деп түшүнгөн. Анын ою боюнча, «ар бир адамга табияттан күч берилген, ал негизде жакшы иштерди аткарат, ошол эле күчтөрдүн тасиринде бузуку иштерди жасайт. Жакшы же жаман мүнөз жашоодо калыптанат» [5, 71-б.]. Ал эми адат, көндүм бул жосундук «иш-аракеттин узак убакыт бою же, кыска мезгилде дайыма жана көп жолу кайталангандыгы» [6, 71-б.].

Эгерде адам, өзүнүн жасаган иштеринде эркин болсо, анда анын жосундук-аракеттерин сындоо, айыптоо же жактырбоо тура эмес. Эрк менен тандоо

эркиндиктерин четке кагуу, адеп-ахлактык жоопкерчиликти танууга алып барат. Ойчул адамдын жакшы жаманды тандап алуу эркиндигин, адамдын акыл-эсинин даражасы менен байланыштырат. Башкача айтканда, адамдын тандоо эркиндигин адамга таандык болгон акыл-эс, аң-сезимдин негизинде жасалган иш-аракеттеринин көрүнүшү деп, ал эми «эрктин эркиндигин» «жалпы абсолюттук эрктин» чагылышы катары түшүнөт.

Философиянын тутумундагы ар тараптуу илимдерди системага салып, ажыратып, же байланышын белгилөөдө Ибн Сина, философия илиминин тармагы катары этиканы негизги орунга чыгарган. Этика адамдын интеллектуалдык жана адеп-ахлактык жетилүүсү тууралуу илим деп аныктайт. «Чыгыш таануучулардын логикасы» («Логика восточников») китебинде Ибн Сина этиканы «адам өзү кандай болуусу керектигин, жалган дүйнө менен чын дүйнөдө тең бактылуу болуу абалды үйрөткөн» илим деп түшүндүрөт. Этика «Жогорку аң сезимден» түшкөн адам болмушунун трансценденттик өзгөчө ченеминен жана «өзүнө таандык абалдар» тарабынан берилген «парзды» камтыйт. Адамдын жеке адеп-ахлактык жүрүм-турумуна тиешелүү болгон практикалык кызыкчылыгы анын бул дүйнөдө гана эмес, тиги дүйнөдө да бактылуу болууга умтулуусунда турат. Этика бекем талапты коюшу зарыл, ошондо гана адеп-ахлак өзүнүн жөнгө салуучу жана тазартуучу ролун аткара алат. Адам баласы жан дүйнөсүнүн аффектисинен тазаланып, бул жана тигил дүйнөлөрдө бакытка жетиши керек. Мындан улам, этика адамдын өзүн-өзү жетилтүүсүнүн эң маанилүү шарты, мүмкүнчүлүктөрүнүн эрежеси. «Парз» жөнүндө ойлоону өзгөчөлүгүн жоготпостон, этика адамдын турмушта бактылуу болуу ишмердигинин куралы. Ибн Сина этика илиминин жаратуучу маани-маңызын, анын гуманисттик багыттоосун эске алып, этиканын предметине кирген парз түшүнүгүнө такалган адеп-ахлак көрүнүштөрүнүн түрлөрүн келтирен, аны үлгү кылып, этиканын негизги милдеттерин жана «адамдын адамдыгынын чыныгы парзын» аныктаганга аракеттенген [7, 27-б.].

Философтун пикири боюнча этика адамдын адеп-ахлак сапаттарына жана жан кумарларына байланышкан көйгөйлөрдү иликтейт. Анын башкы милдети жандын адеп-ахлактык сапаттарын (нафсын) талдап кароодо, эмне себептенабийирдүү адеп-ахлактык башаттарды үлгү катары алыш керек, кемчилтеринен, аффекттеринен кантип арылыш керек маселелерин чечмелеп түшүндүрүүдө турат. «Өзүн таанып билүүгө умтулган, абийирдүү жүрүм-турумдун жол

дорун өздөштүрүүнү каалаган адам өз кемчиликтеринен сактануу үчүн, кемчиликтерин да таанып билүүгө аракеттенет. Ал мындай жосундук иш аракети менен бул, тигил дүйнөлөрдө бактылуу болууну шарттаган өзүнүн адамдыгынын чыныгы парзын аткара алат [8, 164-б.].

Демек, этика Ибн Сина үчүн үлгү болуу эрежеси, баалап, буйрук берүүчү мүнөздөгү, адеп-ахлактык аңсезимди аныктаган, философия илиминин ажырагыс жана эң маанилүү бөлүгү. Этика адамды абийирдүүлүккө үйрөтүп, турмуштагы адеп-ахлак көйгөйлөрүн чечип, бийик, асыл деңгээлдерге чыгарат.

Ааламдашуу учурунда коомдун социомаданий өнүгүүсү, толеранттуулук жана этникалык маданияттардын өз ара мамилеси сыяктуу эки негизги принципке таянат. Мындай концептуалдуу алака ар кандай теориялык системалардын, анын ичинде, этноэтикалык парадигмалардын тең укуктуу өнүгүүсүнө алып келет. Мурунку муундардын руханий мурастарын

изилдөө, аны иликтөө азыркы учурдагы адамзаттын “жаңы” бирдиктүү жана ажырагыс маданиятын түзүүнүн зарыл шарты.

Адабияттар:

1. История этических учений: Учебник. Под редакцией А.А. Гусейнова. - М.: Гардарики, 2003. - 911 с.
2. Гафуров Б.Г. Отв. ред. Ал-Фараби. Научное творчество. М., «Наука», 1975. - С. 184.
3. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. Алма-Ата., 1973. - С. 398.
4. Аль-Фараби Социально-этические трактаты. Алма-Ата., 1973. - С. 398.
5. Абу Али ибн Сина. Избранное. - Душанбе-Ашгабад, 2003. - Т.2. - С. 185.
6. Абу Али ибн Сина. Избранное. Душанбе-Ашгабад, 2003. - Т. 2. - С. 185.
7. Абу Али ибн Сина. Избранное. Душанбе-Ашгабад, 2003. - Т. 2. - С. 185.
8. Али Абу ибн Сина. Книга знания. Душанбе, «Ирфон» 1980. Т 1. С.420.